

Racjonalizacje kar wolnościowych i rola kuratora sądowego — uwagi na tle generycznej kary ograniczającej wolność skazanego w Polsce oraz w Anglii i Walii

BARBARA STAŃDO-KAWECKA

Zakład Prawa Karnego Wykonawczego
Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego

I. Model kary ograniczenia wolności w Kodeksie karnym

Przepisy regulujące treść kary ograniczenia wolności i sposób jej wykonywania były ostatnio przedmiotem istotnych zmian. W dniu 1 lipca 2015 r. weszła w życie ustawa nowelizująca Kodeks karny¹, która przekształciła karę ograniczenia wolności w tzw. karę generyczną. Na mocy kolejnej ustawy uchwalonej w niewielkim odstępie czasu, wynoszącym nieco ponad rok, ustawodawca zrezygnował z niektórych z wprowadzonych wcześniej zmian².

Istotą kary generycznej jest to, że ustawodawca w ustawie karnej określa jedynie katalog jej potencjalnych komponentów, natomiast w in-

¹ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2015 r. poz. 396.

² Ustawa z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz ustawy — Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. z 2016 r. poz. 428.

dywidualnych wypadkach jej treść jest konkretyzowana przez sąd przez wybór komponentów najbardziej adekwatnych dla danego skazanego. W Kodeksie karnym, w brzmieniu z 1 lipca 2015 r., liczba potencjalnych komponentów służących kształtowaniu treści kary ograniczenia wolności w poszczególnych przypadkach była imponująco obszerna. Zgodnie z art. 34 § 2 k.k. do stałych elementów kary ograniczenia wolności należały jedynie zakaz zmiany miejsca stałego pobytu przez skazanego bez zgody sądu w czasie jej odbywania oraz obowiązek udzielania przez niego wyjaśnień dotyczących przebiegu jej odbywania. Oprócz tych dwóch stałych elementów na treść kary ograniczenia wolności orzekanej w indywidualnych wypadkach mogły składać się niektóre (co najmniej jeden) lub wszystkie spośród potencjalnych komponentów wymienionych w art. 34 § 1a k.k., a ponadto świadczenie pieniężne i obowiązki wskazane w art. 34 § 3 k.k.³ Katalog komponentów kary ograniczenia wolności wymienionych w art. 34 § 1a k.k. obejmował:

1. obowiązek wykonywania nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne;

2. obowiązek pozostawania w miejscu stałego pobytu lub w innym wyznaczonym miejscu, z zastosowaniem systemu dozoru elektronicznego (czas wykonywania tego obowiązku nie mógł być dłuższy niż 12 miesięcy ani dłuższy niż 70 godzin w stosunku tygodniowym i 12 godzin w stosunku dziennym);

3. obowiązki, o których mowa w art. 72 § 1 pkt 4–7a k.k., tj.:

a) wykonywania pracy zarobkowej, nauki lub przygotowania się do zawodu;

b) powstrzymania się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających;

c) poddania się terapii uzależnień;

³ W nauce prawa karnego prezentowany jest pogląd, że wskazane w art. 34 § 3 k.k. świadczenie pieniężne wymienione w art. 39 pkt 7 k.k. oraz obowiązki z art. 72 § 1 pkt 2 i 3 k.k. nie stanowią elementów treściowych kary ograniczenia wolności, ponieważ sąd może je orzec obok tej kary (por. T. Sroka, *Kara ograniczenia wolności*, [w:] *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015, s. 86 n.). Pogląd ten jest jednak dyskusyjny, a powody podzielenia przez ustawodawcę obowiązków wymienionych w art. 72 § 1 k.k. na konstytuujące karę ograniczenia wolności i elementy dodatkowe są niejasne (por. R. Pietruszka, *Nowa treść kary ograniczenia wolności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2015, nr 36, s. 45 n.).

d) poddania się terapii, w szczególności psychoterapii lub psychoedukacji;

e) uczestnictwa w oddziaływaniach korekcyjno-edukacyjnych;

f) powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach;

g) powstrzymania się od kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami w określony sposób lub zbliżania się do pokrzywdzonego, lub innych osób,

4. potrącenie od 10% do 25% wynagrodzenia za pracę w stosunku miesięcznym na cel społeczny wskazany przez sąd.

Na podstawie art. 34 § 3 k.k. sąd, który wymierzał sprawcy karę ograniczenia wolności, mógł orzec świadczenie pieniężne wymienione w art. 39 pkt 7 k.k. lub obowiązki wskazane w art. 72 § 1 pkt 2 i 3 k.k. (obowiązek przeproszenia pokrzywdzonego lub wykonywania ciężącego na skazanym obowiązku łóżenia na utrzymanie innej osoby). Tylko na podstawie art. 34 § 1a k.k. sąd miał możliwość orzeczenia kary ograniczenia wolności w 1023 różnych wariantach⁴. Choć nie jest to bezsporne, można przyjąć, że używając w art. 34 § 3 k.k. zwrotu „wymierzając karę ograniczenia wolności, sąd może orzec...”, ustawodawca faktycznie rozszerzył katalog potencjalnych komponentów kary ograniczenia wolności o świadczenie pieniężne i obowiązki z art. 72 § 1 pkt 2 i 3 k.k. W rezultacie liczba możliwych wariantów kary ograniczenia wolności wzrosła do kilku tysięcy.

Ustawa nowelizująca Kodeks karny i Kodeks karny wykonawczy, uchwalona w marcu 2016 r., nie zmieniła modelu kary ograniczenia wolności, wprowadzonego w poprzednim roku. Kara ograniczenia wolności nadal pozostała karą generyczną, której treść konkretyzowana jest przez sąd w czasie wymierzania jej danemu sprawcy. Nowelizacja spowodowała jedynie wyeliminowanie jednego potencjalnego komponentu tej kary, polegającego na pozostawianiu przez skazanego w miejscu stałego pobytu lub w innym wyznaczonym miejscu, z zastosowaniem systemu dozoru elektronicznego. Powodem tej zmiany nie była krytyka przyjętej wcześniej koncepcji kary ograniczenia wolności jako kary generycznej, ale problemy wynikające z malejącej liczby skazanych objętych systemem

⁴ T. Sroka, *op. cit.*, s. 135.

dozoru elektronicznego. Wskazuje na to uzasadnienie rządowego projektu ustawy nowelizującej, w którym stwierdzono, że celem projektowanej ustawy jest „wykorzystanie coraz większych możliwości w perspektywie kształtowania polityki karnej, jakie daje system dozoru elektronicznego”⁵. Jednocześnie odwołano się do doświadczeń wynikających z funkcjonowania systemu dozoru elektronicznego jako formy wykonywania kary ograniczenia wolności w okresie od 1 lipca 2015 r., które wskazywały na „dramatyczny” spadek liczby skazanych objętych tym systemem⁶. Zdaniem autorów projektu, reforma przeprowadzona wcześniej w odniesieniu do stosowania dozoru elektronicznego okazała się „wysoce nieefektywna”, spowodowała znaczące zmniejszenie liczby orzeczeń o wykonywaniu kary w tym systemie i przyniosła z sobą niebezpieczeństwo zmarginalizowania dozoru elektronicznego w polityce karnej⁷.

Stosowanie dozoru elektronicznego wykracza poza problematykę tego artykułu, który koncentruje się wokół zmiany podejścia do kary ograniczenia wolności. Jedynie na marginesie można zauważyć, że racjonalne korzystanie z dozoru elektronicznego w polityce karnej w świetle aktualnej wiedzy na temat skutków i kosztów jego stosowania nie jest proste, co było już wcześniej podnoszone w literaturze naukowej⁸. W kontekście rozważań na temat modelu kary ograniczenia wolności istotne jest to, że wyeliminowanie pozostawiania przez skazanego w miejscu stałego pobytu lub w innym wyznaczonym miejscu z zastosowaniem systemu dozoru elektronicznego spośród potencjalnych komponentów tej kary nie zmieniło jej generycznego charakteru, choć spowodowało zmniejszenie liczby wariantów, w których może być orzekana.

⁵ Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy — o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz ustawy — Kodeks karny wykonawczy wniesionego do sejmiku dnia 26 stycznia 2016 r., druk nr 218, s. 1, <http://orka.sejm.gov.pl> (dostęp: 27.04.2016).

⁶ *Ibidem*, s. 2.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Por. m.in. S. Lelental, *Dozór elektroniczny w świetle rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z 4 kwietnia 2014 r.*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 83, s. 7 n.; B. Stańdo-Kawecka, *Dozór elektroniczny w Polsce — uwagi w świetle rekomendacji Rady Europy*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2015, nr 86, s. 11 n.

II. Generyczna kara wolnościowa w Anglii i Walii

Koncepcja kary generycznej, wykonywanej w warunkach wolnościowych, nie jest czymś nieznanym w innych ustawodawstwach karnych. Taka kara funkcjonuje m.in. w Anglii⁹, gdzie w wyniku zmian wprowadzonych ustawą karną (*Criminal Justice Act*) z 2003 r. kilka różnych kar wolnościowych zastąpiono jednolitą karą wykonywaną w społeczeństwie (*community order*)¹⁰, ograniczającą wolność skazanego na czas do 3 lat¹¹. Zakres i intensywność ograniczenia wolności skazanych odbywających tę karę w poszczególnych przypadkach są różne w zależności od liczby i rodzaju komponentów wybranych przez sąd¹². Zgodnie z ust. 177 ustawy karnej z 2003 r. (dalej także: ustawy karnej)¹³, wymierzając karę wykonywaną w społeczeństwie, sąd konkretyzuje jej treść, stosując jeden lub kilka spośród następujących komponentów (*requirements*):

1. obowiązek wykonania nieodpłatnej pracy na cele publiczne (*an unpaid work requirement*);
2. obowiązek wykonania określonych czynności (*an activity requirement*);
3. obowiązek uczestniczenia w określonych programach (*a programme requirement*);
4. zakaz określonych czynności (*a prohibited activity requirement*);
5. obowiązek pozostawania w określonym miejscu w oznaczonym czasie (*a curfew requirement*);

⁹ Wszystkie rozważania w tym artykule dotyczące Anglii odnoszą się także do Walii.

¹⁰ Terminy *community sentence*, *community order*, *community sanctions and measures* powodują problemy przy tłumaczeniu ich na język polski. W tym opracowaniu będą one tłumaczone jako „kary, sankcje i środki wykonywane w społeczeństwie”. Zamiennie do tych pojęć używane będą terminy „kary, sankcje i środki wolnościowe” oraz „kary, sankcje i środki ograniczające wolność sprawcy w społeczeństwie”.

¹¹ Innym krajem europejskim, w którym funkcjonuje generyczna kara ograniczenia wolności, choć w odmiennym kształcie niż w Anglii i Walii, jest Norwegia; por. G. Ploeg, *Norway*, [w:] *Probation in Europe*, red. A.M. van Kalmthout, I. Durnescu, Nijmegen 2008, s. 777 n.

¹² M. Cavadino, J. Dignan, *The Penal System. An Introduction*, wyd. 4, Los Angeles 2007, s. 135 n.

¹³ Por. tekst ustawy karnej z 2003 r. (*Criminal Justice Act 2003*) w języku ang., www.legislationline.org/documents/id/4633 (dostęp: 24.04.2016).

6. zakaz wstępu do określonych miejsc lub stref (*an exclusion requirement*);
7. obowiązek zamieszkania w określonym miejscu (*a residence requirement*);
8. obowiązek poddania się leczeniu w celu poprawy stanu zdrowia psychicznego (*a mental health treatment requirement*);
9. obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu dla uzależnionych od narkotyków (*a drug rehabilitation requirement*);
10. obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu dla uzależnionych od alkoholu (*an alcohol treatment requirement*);
11. obowiązek stawiania się na spotkania z kuratorem lub wskazaną przez niego osobą (*a supervision requirement*);
12. obowiązek uczęszczania do lokalnego ośrodka dziennego pobytu (*an attendance centre requirement*).

Obowiązek wykonania nieodpłatnej pracy na cele publiczne może być orzeczony w wymiarze od 40 do 300 godzin, a praca powinna być wykonana przez skazanego w czasie nie dłuższym niż 12 miesięcy. Według ust. 199 ustawy karnej sąd nakłada taki obowiązek, kiedy jest przekonany, że sprawca jest osobą odpowiednią do wykonywania pracy. W odniesieniu do tej ostatniej kwestii ustawa karna przewiduje uprzednie wysłuchanie kuratora¹⁴, jeśli sąd uzna to za konieczne. Obowiązek wykonania określonych czynności dotyczy np. naprawienia wyrządzonej szkody lub udziału w zajęciach prowadzonych w lokalnym centrum resocjalizacji (*community rehabilitation centre*) albo w innym miejscu zaaprobowanym przez lokalne władze kuratorskie przez czas do 60 dni. Kolejny obowiązek, tj. obowiązek uczestniczenia w określonych programach, sprowadza się do udziału w ustrukturyzowanych, akredytowanych programach adresowanych do określonej kategorii sprawców (np. sprawców przestępstw seksualnych lub sprawców przemocy domowej) przez określony czas i w określonym miejscu. Sąd nakłada taki obowią-

¹⁴ W polskiej literaturze naukowej angielski termin *probation officer* tłumaczony był zwykle jako „kurator sądowy”, jednak po prywatyzacji znacznej części usług probacyjnych w Anglii bardziej celowe wydaje się używanie terminów „kurator” lub „pracownik probacji”; na temat prywatyzacji usług probacyjnych w Anglii por. P. Raynor, *Consent to probation in England and Wales: How it was abolished, and why it matters*, „European Journal of Probation” 2014, nr 6 (3), s. 303.

zek wtedy, kiedy zostało mu to zarekomendowane przez kuratora jako odpowiednie dla danego sprawcy, a dostępność określonego programu na danym terenie nie budzi wątpliwości.

Zakaz określonych czynności dotyczy np. powstrzymania się przez skazanego od noszenia broni palnej lub prowadzenia pojazdu. Sąd orzeka ten zakaz na określone dni lub określony czas po konsultacji z kuratorem. Podobnie, nakładając obowiązek pozostawania w określonym miejscu w określonym czasie, sąd może wyznaczyć sprawcy różne dni i różne przedziały czasu w wyznaczonych dniach. Według ustawy karnej obowiązek pozostawania w określonym miejscu dotyczy co najmniej 2 i nie więcej niż 12 godzin w ciągu doby. Sąd orzeka ten obowiązek, mając informacje o miejscu, w którym sprawca ma pozostać, w tym także o postawach osób, na które może mieć wpływ przymusowa obecność sprawcy w danym miejscu. Jeśli chodzi o zakaz wstępu do określonych miejsc lub stref, może on być orzeczony na czas do 2 lat i mieć charakter generalny albo ograniczony do wyznaczonych dni lub godzin. Innym komponentem kary wykonywanej w społeczeństwie może być obowiązek zamieszkania przez skazanego w określonym miejscu (np. w hostelu prowadzonym przez służby kuratorskie, w swoim domu lub u krewnych) przez oznaczony czas. Obowiązek zamieszkania w hostelu prowadzonym przez służby kuratorskie albo w innej instytucji sąd może orzec jedynie na podstawie rekomendacji kuratora.

Kilka komponentów kary wykonywanej w społeczeństwie wiąże się z poddaniem się leczeniu. Sąd może nałożyć na skazanego obowiązek poddania się przez czas oznaczony w wyroku leczeniu stacjonarnemu albo ambulatoryjnemu w celu poprawy stanu jego zdrowia psychicznego. Nałożenie tego obowiązku wymaga uprzedniego ustalenia przez sąd, że skazany potrzebuje takiego leczenia i wyraża gotowość jego podjęcia. Na sprawców uzależnionych od narkotyków sąd może nałożyć obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu przez czas oznaczony w wyroku, nie krótszy niż 6 miesięcy. W tym wypadku obowiązek poddania się leczeniu połączony jest z obowiązkiem poddawania się regularnym testom na obecność narkotyków w organizmie. Zgodnie z ustawą karną, do przesłanek nałożenia tego obowiązku należą zarówno ustalenie przez sąd potrzeby, możliwości oraz dostępności leczenia, jak i wyrażenie przez skazanego gotowości poddania się leczeniu. W podobny sposób uregulo-

wane jest nałożenie na skazanego obowiązku poddania się leczeniu odwykowemu dla osób uzależnionych od alkoholu przez czas oznaczony w wyroku, nie krótszy niż 6 miesięcy. Sąd może zastosować ten komponent kary wykonywanej w społeczeństwie po ustaleniu, że uzależnienie jest możliwe do leczenia, sprawca wyraża gotowość poddania się leczeniu, a program leczenia jest dostępny na danym terenie.

Kolejne obowiązki, stanowiące potencjalne komponenty kary wykonywanej w społeczeństwie, to obowiązek stawiania się na spotkania z kuratorem lub wskazaną przez niego osobą w miejscu i czasie określonym przez kuratora oraz obowiązek uczęszczania do lokalnego ośrodka dziennego pobytu. Ten pierwszy zbliżony jest do tradycyjnej probacji, natomiast drugi związany jest z uczęszczaniem do lokalnego ośrodka dziennego pobytu w określonym czasie, łącznie w wymiarze od 12 do 36 godzin, jeżeli taki ośrodek jest dostępny dla sprawcy.

Wobec skazanego na karę wykonywaną w społeczeństwie sąd może, a w pewnych wypadkach musi, zastosować dozоровanie elektroniczne. Nakładając na sprawcę obowiązek pozostawania w określonym miejscu w oznaczonym czasie lub zakazując mu wstępu do określonych miejsc, lub stref, sąd względnie obligatoryjnie orzeka o dozorcze elektronicznym. Względnie obligatoryjny charakter dozoru elektronicznego pozwala sądowi na odstąpienie od jego stosowania, jeżeli ze względu na szczególne okoliczności sprawy uzna to za właściwe. W razie orzeczenia kary wykonywanej w społeczeństwie, której treść obejmuje inne komponenty niż te wymagające względnie obligatoryjnego stosowania dozoru elektronicznego, jest on orzekany fakultatywnie. W obydwu wypadkach dozór elektroniczny nie jest kolejnym komponentem kary wykonywanej w społeczeństwie, ale jest środkiem służącym do kontrolowania, czy skazany wypełnia obowiązki, zakazy i nakazy nałożone na niego przez sąd przy konstruowaniu treści tej kary. Warunkiem stosowania dozoru elektronicznego jest zgoda osoby, której współdziałanie jest potrzebne do jego wykonywania¹⁵.

¹⁵ Na temat komponentów angielskiej generycznej kary ograniczającej wolność skazanego w społeczeństwie por. M. Cavadino, J. Dignan, *op. cit.*, s. 135–138.

III. Ewolucja racjonalizacji kar wolnościowych i zmiana roli kuratora w Anglii i Walii

Inaczej niż było to w Polsce, w Anglii generyczna kara ograniczająca wolność skazanego nie pojawiła się w ustawodawstwie karnym nagle. Jej wprowadzenie do systemu sankcji karnych poprzedzone było wieloletnimi i wielokierunkowymi zmianami w dziedzinie racjonalizacji kar wolnościowych i modelu pracy probacyjnej¹⁶. Geneza tej kary związana jest z instytucją probacji z początku XX wieku, polegającą na tym, że sąd warunkowo wstrzymywał wymierzenie sprawcy kary i wyznaczał mu okres próby, oddając go jednocześnie pod dozór kuratora. Pierwotnie probacja nie była karą ani sankcją karną, ponieważ traktowano ją jak środek alternatywny do formalnego skazania i wymierzenia kary, który miał być stosowany wobec przestępców zasługujących w ocenie sądu na to, aby otrzymać szansę poprawy i uniknąć szkód powodowanych pobytem w więzieniu¹⁷. Podstawowe uzasadnienie probacji w czasie wprowadzenia jej do angielskiego systemu wymiaru sprawiedliwości odwoływało się do moralnej poprawy przestępców pozostających na wolności pod dozorem. Pod wpływem rozwoju psychologii i metod pracy socjalnej praktyka probacyjna w pierwszej połowie XX w. ewoluowała od moralnej poprawy przestępców do diagnozy, terapii, resocjalizacji i pracy z indywidualnym przypadkiem¹⁸. Kuratorzy sprawujący dozór nad przestępcami w tym czasie nadal spostrzegali siebie jako pracowników socjalnych, a nie organ wykonywania kary¹⁹.

Punktem zwrotnym w rozwoju angielskiej probacji były lata 60. i 70. ubiegłego wieku. Wraz z krytyką ideologii resocjalizacji pojawiła

¹⁶ G. Robinson, *Three narratives and a funeral: Community punishment in England and Wales*, [w:] *Community Punishment: European perspectives*, red. G. Robinson, F. McNeill, London-New York 2016, s. 45 n.; G. Robinson, F. McNeill, S. Maruna, *Punishment in society: The improbable persistence of probation and other community sanctions and measures*, [w:] *The Sage Handbook of Punishment and Society*, red. J. Simon, R. Sparks, Los Angeles, DC 2013, s. 323 n.

¹⁷ R. Canton, *The point of probation: On effectiveness, human rights and the virtues of obliquity*, „Criminology and Criminal Justice” 2012, nr 13 (5), s. 578; P. Raynor, *op. cit.*, s. 298.

¹⁸ G. Robinson, *op. cit.*, s. 31 n.; P. Raynor, *op. cit.*, s. 298.

¹⁹ P. Raynor, *op. cit.*, s. 298.

się także krytyka instytucji probacji z powodu wysokich wskaźników powrotności do przestępstwa sprawców dozorowanych na wolności. Niska ocena probacji w oczach opinii społecznej wywoływała wątpliwości dotyczące celowości jej dalszego utrzymywania. W tej sytuacji warunkiem przetrwania instytucji probacji i służby probacyjnej stało się odzyskanie społecznego zaufania. To z kolei wymagało zmiany racjonalizacji sankcji i środków wolnościowych oraz znalezienia nowych uzasadnień dla działalności probacyjnej, innych niż moralna poprawa i pomoc przestępcom.

Pod koniec lat 70. XX w. takim nowym uzasadnieniem, zmierzającym do uwiarygodnienia instytucji probacji w opinii społecznej, były względy pragmatyczne. W erze pragmatyzmu podstawową wartością probacji było to, że stanowiła ona tańszą i mniej szkodliwą alternatywę do uwięzienia. Zwolennicy probacji podkreślali wtedy rolę, jaką może ona odegrać w zmniejszaniu presji na budowę nowych więzień oraz zwracaniu przestępców z drogi do znacznie droższej i bardziej szkodliwej kary pozbawienia wolności²⁰. W późniejszych dekadach istotnym elementem procesu przywracania społecznego zaufania do sankcji i środków wolnościowych była ich adaptacja do aktualnych kierunków w polityce karnej: menedżeryzmu, punitywizmu i „nowej resocjalizacji”.

Penologia menedżerska koncentruje się wokół zarządzania populacją przestępców i ryzykiem recydywy przy jednoczesnym minimalizowaniu związanych z tym kosztów. Jedną z charakterystycznych cech menedżeryzmu w polityce karnej jest „systemizacja” (*systemisation*), polegająca na przekształceniu w jeden system organów, które wcześniej działały relatywnie niezależnie od siebie, takich jak policja, prokuratura, sąd, kuratela i więziennictwo. Proces „systemizacji” obejmuje nacisk na współpracę poszczególnych organów przy realizacji ogólnych celów systemu. Z perspektywy menedżeryzmu służba probacyjna i inne podmioty świadczące usługi probacyjne są partnerami pracującymi razem z innymi częściami systemu, nawet jeżeli wcześniej taka współpraca była problematyczna ze względu na szczególną misję pomocową pracowników probacji. Kolejną cechą menedżeryzmu jest stosowanie wystandaryzowanych narzędzi szacowania ryzyka recydywy lub popełnienia poważnego

²⁰ G. Robinson, *op. cit.*, s. 33.

przestępstwa²¹. Poziom ryzyka, oszacowany przy użyciu tych narzędzi, wyznacza rodzaj i intensywność środków kontrolnych, takich jak dozowanie elektroniczne, sprawdzanie obecności narkotyków w organizmie czy zakaz wstępu do określonych miejsc. Jednocześnie wyznacza on rodzaj i intensywność programów korekcyjnych, zorientowanych na zmianę zdiagnozowanych u sprawcy obszarów problemowych (dynamicznych czynników kryminogennych)²².

Strategia menedżerska widoczna w modelu zarządzania przestępcami (*offender management model*) powiązana jest w Anglii z punitywną narracją używaną w odniesieniu do sankcji i środków wykonywanych w społeczeństwie. Zwolennikom probacji w jej pierwotnym kształcie idea zamierzonego zadawania dolegliwości w ramach wykonywania tego środka była zdecydowanie obca. Probacja przez długi czas jej rozwoju kojarzona była z pomocą, opieką, terapią i unikaniem karania. Kara mogła być orzeczona dopiero wtedy, kiedy sprawca naruszał warunki probacji²³.

Od lat 90. ubiegłego wieku w Anglii można jednak obserwować wyraźne akcentowanie punitywnego wymiaru sankcji i środków wolnościowych, które jest wyrazem ich adaptacji do polityki karnej charakteryzującej się rosnącą represyjnością. W okresie zdominowanym przez populizm penalny i ideologię „*law and order*” sankcje i środki nieizolacyjne, w tym także probacja, były krytykowane za to, że stanowią zbyt łagodną odpowiedź na przestępczość. Zarzucano im także, że są zorientowane na potrzeby sprawców zamiast na potrzeby i interesy ofiar przestępstw oraz większości obywateli przestrzegających prawa. Podkreślanie punitywnych treści sankcji i środków wolnościowych stało się zatem strategią zmierzającą do uwiarygodnienia ich w opinii społecz-

²¹ Szerzej na temat menedżeryzmu w penologii por. G. Robinson, F. McNeill, S. Maruna, *op. cit.*, s. 325 n.

²² O narzędziach szacowania ryzyka piszą m.in. D. Wójcik, *Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych służących oszacowaniu ryzyka powrotności do przestępstwa*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne” 2013, nr 16, s. 59 n.; B. Stańdo-Kawecka, *Wybrane problemy profesjonalizacji organów probacyjnych i klasyfikacji sprawców oddanych pod dozór do grup ryzyka*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2014, nr 33, s. 15 n.

²³ P. Raynor, *op. cit.*, s. 298.

nej i praktyce wymiaru sprawiedliwości²⁴. Pogłębianiu ich punitywnego charakteru służyły m.in. innowacje technologiczne, takie jak dozоровanie elektroniczne czy testy narkotykowe²⁵.

Kolejna zmiana racjonalizacji sankcji i środków wolnościowych polegała na eksponowaniu ich znaczenia dla resocjalizacji, rozumianej w sposób odmienny od przyjętego wcześniej. Choć w latach 70. i 80. XX wieku w angielskiej literaturze kryminologicznej dominowało przekonanie o ostatecznym upadku ideologii resocjalizacji, po upływie kilku dekad resocjalizacja przestępców powróciła do polityki karnej. W ustawie karnej z 2003 r. (ust. 42) resocjalizacja sprawców przestępstw (*the reform and rehabilitation of offenders*) wymieniana jest jako jeden celów wymierzania kar²⁶. Termin „resocjalizacja” (*rehabilitation*) znajduje się także w tytule realizowanego obecnie rządowego programu zmian w zakresie świadczenia usług probacyjnych²⁷. Odwoływanie się do resocjalizacji w polityce karnej nie oznacza jednak cofnięcia się do wcześniejszych koncepcji, zakładających moralną poprawę lub przekształcenie osobowości sprawcy. Ze względu na klimat społeczny i polityczny, który stał się nieprzyjazny dla podejścia skoncentrowanego na potrzebach przestępców, sposobem na odzyskanie przez resocjalizację znaczenia w polityce karnej stało się podkreślanie, że jest ona konieczna dla ochrony społeczeństwa przed przestępczością²⁸.

Zwolennicy resocjalizacji zrezygnowali z akcentowania jej aspektów humanitarnych i pomocowych, zorientowanych na sprawcę przestępstwa. W dyskusjach kryminalno-politycznych na temat resocjalizacji nastąpiło wyraźne przesunięcie akcentów. Według aktualnej narracji resocjalizacja ma służyć nie samym sprawcom przestępstw, lecz raczej

²⁴ R. Canton, *op. cit.*, s. 578; G. Robinson, *op. cit.*, s. 36 n.

²⁵ G. Robinson, *op. cit.*, s. 38.

²⁶ Inne cele wymierzania kar według tej ustawy to: ukaranie sprawców (*punishment of offenders*), redukcja przestępczości, w tym przez odstraszenie (*reduction of crime, including its reduction by deterrence*), ochrona społeczeństwa (*the protection of public*) oraz naprawienie przez sprawców szkód wyrządzonych ofiarom przestępstw (*the making of reparation by offenders to persons affected by their offences*).

²⁷ Program nosi nazwę „Transforming Rehabilitation”; szerzej na jego temat por. informacje dostępne w Internecie: <http://www.clinks.org/criminal-justice-transforming-rehabilitation/what-transforming-rehabilitation> (dostęp: 24.04.2016).

²⁸ G. Robinson, *op. cit.*, s. 40 n.

społecznościom, w których oni pozostają lub do których wracają, ponieważ ma chronić członków tych społeczności przed przestępczością powrotną. W takim ujęciu resocjalizacja sprawcy stanowi jedną ze strategii zarządzania ryzykiem recydywy w celu ochrony społeczeństwa przed przestępczością. Zmienione podejście do resocjalizacji, określane niekiedy nazwą „nowa resocjalizacja”, rozwija się w ścisłym związku z wynikami badań prowadzonych w ramach ruchu „co działa” (*„what works” movement*), zmierzającego do określenia zasad skutecznych interwencji korekcyjnych. W systemie wymiaru sprawiedliwości, który jest zdominowany przez idee zarządzania ryzykiem, rodzaj i intensywność programów resocjalizacyjnych adresowanych do poszczególnych sprawców zależą od wyników szacowania ryzyka popełnienia przez nich kolejnych przestępstw²⁹. Tradycyjna rola kuratora, związana z udzielaniem pomocy i wsparcia sprawcy przestępstwa oraz budowaniem wzajemnego zaufania została w tym systemie zasadniczo przebudowana. Organy probacyjne stanowią jeden z elementów systemu zarządzania ryzykiem recydywy, a kurator (używając innej terminologii — pracownik organu probacyjnego) jest osobą wyspecjalizowaną w szacowaniu i obniżaniu ryzyka przestępczości powrotnej³⁰.

IV. Podsumowanie

Wprowadzona w Anglii w 2003 r. generyczna kara wykonywana w społeczeństwie bez wątplenia wpisuje się w strategię menedżeryzmu, punitywizmu i „nowej resocjalizacji” w polityce karnej. Wymierzając tę karę, sąd kieruje się tym, aby czas jej trwania i suma wszystkich składających się na nią ograniczeń były proporcjonalne do przestępstwa popełnionego przez danego sprawcę. Poza zasadą proporcjonalności sąd związany jest zasadą odpowiedniości, która zakłada, że komponenty kary wybrane w indywidualnym wypadku są najbardziej odpowiednie dla sprawcy. Decydując o komponentach najbardziej odpowiednich dla sprawcy, sąd bierze pod uwagę wszystkie dostępne informacje na jego temat. Podstawowym źródłem tych informacji jest tzw. raport przedsądowy (*pre-sen-*

²⁹ G. Robinson, F. McNeill, S. Maruna, *op. cit.*, s. 329 n.

³⁰ R. Canton, *op. cit.*, s. 581 n.

tence report), tj. sprawozdanie przygotowane przez kuratora przy użyciu wystandaryzowanego narzędzia diagnostyczno-prognostycznego, które pozwala na oszacowanie ryzyka recydywy oraz zdiagnozowanie obszarów problemowych (czynniki kryminogenne) wymagających interwencji korekcyjnych. Znaczenie tego sprawozdania wynika z ust. 158 ustawy karnej, który wyraźnie stanowi, że celem jego przygotowania jest udzielenie sądowi pomocy w określeniu najbardziej odpowiednich metod postępowania ze sprawcą. Konkretyzowanie przez sąd treści kary ograniczającej wolność skazanego w społeczeństwie następuje zatem przy istotnym udziale kuratora wyposażonego w wystandaryzowane narzędzia diagnostyczno-prognostyczne. Można krytykować penologię menedżerską i wskazywać na niebezpieczeństwa związane z ewolucją zadań organów probacyjnych, lecz nie zmienia to faktu, że w angielskim wymiarze sprawiedliwości generyczna kara ograniczająca wolność skazanego w społeczeństwie stanowi spójny element tego systemu.

W Polsce z obszernego uzasadnienia do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw³¹ wynika, że zmiana koncepcji kary ograniczenia wolności motywowana była przede wszystkim dążeniem do ograniczenia stosowania kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonywania. Według autorów projektu możliwość konkretyzowania treści kary ograniczenia wolności w indywidualnych wypadkach na podstawie obszernego katalogu komponentów miała służyć przede wszystkim zwiększeniu jej dolegliwości i uwiarygodnieniu jej w odbiorze społecznym jako alternatywy do kary pozbawienia wolności. Wprowadzając karę ograniczenia wolności o charakterze generycznym, ustawodawca nie zadbał jednak o to, aby zwiększyć zakres dostępnych sądowi informacji o sprawcy, które pozwoliłyby na celowy i przejrzysty wybór jednego spośród licznych potencjalnych wariantów tej kary. Jak zauważyła R. Pietruszka, orzekanie i wykonywanie kary ograniczenia wolności w kształcie określonym ustawą z 2015 r. będzie wymagało „ogromnego wycucia i zaangażowania” ze strony organów, które ją stosują i wykonują³². Późniejsze wyeliminowanie jednego komponentu

³¹ Por. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw wniesionego do Sejmu dnia 15 maja 2014 r., druk nr 2393, <http://www.sejm.gov.pl> (dostęp: 24.04.2016).

³² R. Pietruszka, *op. cit.*, s. 62.

tej kary, polegającego na pozostawianiu przez skazanego w miejscu stałego pobytu lub w innym wyznaczonym miejscu z zastosowaniem systemu dozoru elektronicznego, niewiele w tym zakresie zmieniło. O ile w Anglii generyczna kara ograniczająca wolność skazanego w społeczeństwie jest elementem systemu wymiaru sprawiedliwości, opartego na określonych strategiach ochrony społeczeństwa przed przestępczością, trudno powiedzieć to samo o generycznej karze ograniczenia wolności w Polsce, gdzie ustawodawca wydaje się opierać jej funkcjonowanie na „wyczuciu” sądów i organów postępowania wykonawczego.

Justifications of community penalties and the role of the probation officer — remarks on the background of generic community penalty in Poland and England and Wales

Summary

In Poland in the last years the provisions regulating the content of both the penalty of liberty limitation and the manner of its implementation were significantly changed. In 2015 the penalty was converted into generic penalty. Generic community penalty also exists in other countries, including England and Wales. Unlike Poland, the introduction of the penalty to the English criminal justice system was preceded by multiannual and multidirectional changes in the areas of justifications for community penalties and the model of probation activities. In the last decades the changes resulted from the adaptation of community sanctions and measures to current trends in the criminal policy, such as managerism, punitivism and ‘new resocialization’. At the same time, the traditional role of the probation officer connected with the offender support and help on the basis of mutual trust was remodeled.

In England, generic community penalty is a coherent element of the criminal justice system. In Poland, the legislator did not provide courts with a broad scope of information about the accused person which would allow the purposeful choice of components of the generic penalty. As a result, in the Polish criminal justice system the generic community penalty seems to be based more on the intuition of judges than on bright and clear principles of its imposition.

Keywords: the penalty of liberty limitation, community sanctions and measures, generic penalty, probation, probation officer.